

Yaşam

S a r g u n A . T o n t

Orada Bir Nehir Var Uzakta...

T.S.Eliot bir şiirinde "Nehir içimizde; deniz çevremizdedir" der. Bir deniz aşığı olan yazarınıza bu sözler her ne kadar biraz abartı gelse de ilk zamanlardan günümüze dek insanoğlu-akarsu ilişkileri uygarlık açısından büyük önem taşır.

Dicle ve Fırat'sız bir Mezopotamya veya Nil'siz bir Mısır uygarlığı düşünebilir misiniz? Bu derin ilişkiler çok kez maddiyatla sınırlı kalmayıp kutsal boyutlara ulaşır. Mezopotamyalılar Apsu diye bir nehir tanrısına tapar, eski Mısırlılar ise yaşam kaynağı olan Nil'in bir eşinin gökyüzünde aktığına inanırlardı. Hintliler başta Ganj olmak üzere birçok nehri kutsal sayarlar. Yurok Nehri'nde geçimlerini somon balığı tutarak kazanan Kızılderililer, yönlerini Doğu veya Batı olarak değil, 'nehir yukarısı' 'nehir aşağısı' olarak tanımlarlar. Yunus Emre'nin "Bu cennetin ırmakları akar Allah deyu, deyu" sözleri bir zamanlar bizde de nehirlerin ne kadar saygın bir yeri olduğunu anımsatır. Son yıllarda nehirlerimizin bu saygınlığının bir kısmını yitirdiğinin en çarpıcı örneklerinden bir tanesi Kütahya'nın, Murat Dağı'ndan doğup 430 kilometrelik bir yolculuktan sonra Karadeniz'e ulaşan Porsuk Nehri. Bu yazımızda bundan birkaç yıl önce öğrencim Cengiz Özalp ile o yörede yaptığımız bir gezinin izlenimlerini sizlerle paylaşmak istedik.

Porsuk'un doğduğu kaynağa ulaşmak için önce Söğüt kasabasına uğrayıp kendimize bir kılavuz bulduk. Tepeye doğru yürürken hayran hayran etrafa bakıyoruz; sanki burada doğa bir yeşillikler pazarı açmış: kavak, gü-

gen, söğüt, çınar, çam ağaçları ve sayısız yaban otları yeşilin en açığından en koyusuna kadar her tonunu sergiliyor. O kadar ki, burada sarı çam diye bilinen ağacın dış görünüşü bile yemyeşil. Kılavuzumuz Ramazan Dilekçi buralarda doğup büyümüş, babacan bir insan. Yaşamını fidan bekliliği yaparak kazanıyor. "Ben küçükken buralarda geyik sürüleri bile gördüm" diyor Ramazan, "ama şimdi hiç kalmadılar." (Ekosistemi mümkün olduğu kadar eski haline getirmeye çalışan Orman Bakanlığı, kaplıcaların biraz ilerisinde bir geyik yetiştirme çiftliği açmış. Geyikler büyüyünce ormana salverilecek.) Kuşlar da oldukça azalmış ama serçe, keklik, bıldırcın, alakabak, şahin ve kartal hâlâ görülüyormuş. Ramazan'ın "Bir tane ayımız var" demesiyle kafamızdaki ekolojik antenler derhal alarm durumuna geçiyor: Nerede? Ne cins? Ne yiyip ne içer? Aldığımız yanıtlar bizi biraz düş kırıklığına uğratmıyor değil. Ramazan, ayının kendisini değil, ayak izlerini görmüş. "Ayıya ait olduğundan emin misin?" diye sorunca sanki beyaz adam tarafından hakarete uğ-

ramış bir Kızılderili edasına bürünen Ramazan, "Çok kişi tavşan, tilki izini ayırmaz ama ben ayırırım. Ayının izi deve izine benzer, ama yine de ondan farklıdır" diye kestirip atıyor. Üstelik elma, erik, muşmula kalıntıları ve hayvanın onuncu aydan sonra ortalıkta görünmemesi, kış uykusuna yattığını gösteriyor.

Porsuk'un çıktığı kaynağa ulaştığımızda doğrusu oldukça şaşırдық. Minnacık bir kaynaktan fıskıran sular, fazla değil birkaç metre sonra, aynı tek yumurtadan doğan ikizler gibi, ikiye ayrılarak Porsuk ve Gediz nehirlerini oluşturuyor. Efsaneye göre Murat Dede ve bir kardeşi burada şehit düşmüşler; ama hangi harpte, ne zaman şehit olmuşlar belli değil. Ahali bu cenazeleri nasıl yıkayacağız diye kara kara düşünürken topraktan aniden fıskıran sular imdada yetişmiş. Dede'nin Fikirsiz adlı kardeşi yandaki tepede şehit olmuş ve kellesini koltuğunun altına aldığı gibi soluğu Murat Dede'nin yanında almış. Fakat Murat Dede "kelleni nerede yitirdiyse git orada yat" demiş. Fikirsiz de öyle yapmış. O günden beri o tepenin adı Fikirsiz tepesi kalmış.

Porsuk Çayı Shakespeare'in bir deyimile "iki yakasındaki yeşillikleri öperek" yolculuğuna burada başlıyor ve bazen yerleşim yerlerinin yanıbaşından, bazen insanların kolayca ulaşamayacağı yerlerden akarak dolambaçlı bir rota izliyor. Oysu Köyü yakınlarında tekrar göz göze geldiğimiz zaman Porsuk'un birçok dereden beslenerek oldukça güçlü bir çaya döndü-

ğünü görüyoruz. Biraz ileride yeşillikler azalıyor ve yollarımız yine ayrılıyor ama ovanın ortasında ağaçların oluşturduğu yemyeşil bir koridor, çayın nerede aktığını uzaktan belirliyor. Oysu'lular Porsuk'a Murat Çayı diyorlar. İşte akarsuların çok ilginç bir özelliği de budur. Binlerce kilometrelik bir sahil boyunca bile, aynı ülkenin insanları denizleri tek bir adla bilirler. Ama akarsular sık sık ad değiştirirler. Buna pek şaşmamak gerekir; koskoca bir denize sahip çıkamazsınız ama kısa bir süre de olsa bir akarsuyu sanki sizinmiş gibi düşünebilirsiniz.

Porsuk, Altıntaş ovasına indikten sonra Kütahya il merkezinin hemen kuzeyinde batıdan gelen ikinci bir kolla birleşiyor. Buraya kadar su kalitesi oldukça iyi; fakat ne olursa Porsuk'a Kütahya'da oluyor. İşte orada Porsuk'un köyden şehre gelip kendi kabahati olmadan kötü yola düşen güzel bir kadından hiç bir farkı yok. Porsuk'un başına gelenleri daha geniş bir perspektife oturtabilmeniz için sizlere biraz genel bilgi aktaralım.

Akarsular ve gölleri inceleyen bilim dalına limnoloji denir. Limnoloji, deniz bilimi olan oşinografinin ikiz kardeşi gibidir; dolayısıyla, iki ortamda yapılan ölçümler ve geliştirilen varsayımlar birbirine çok benzer. Sağlıklı bir nehirde hemen hemen her türlü canlıya rastlayabilirsiniz. Nehir kirlenmeye başlayınca doğanın bir numaralı baraj mühendisleri olan kunduzlar yöreyi ilk terkedenlerin başında gelir. Bunları kuşları takip eder. Kirlenme sonucu sudaki erimiş oksijen oranı çok azalırsa balıklar ölür. Özellikle spor balıkçılarının gözbebeği alabalık, oksijen azlığına en az direnç gösteren türlerden biridir. Bitkilerse biraz daha dayanıklı olup hayvanlardan daha az etkilenirler. Kirlenme belirli bir oranı aşmazsa bitkilerin kirliliği çekmeleri, akan suyun havadan oksijen alması, katı kirliliğin tabana oturması sonucu nehir kendi kendini yenileyebilir. Fakat suyun berraklaşması her zaman durumun normale döndüğünü göstermez, çünkü bazı tehlikeli toksinler suya renk katmazlar. Nehirlerin bazen gereğinden fazla kirlenmesinin bir nedeni de kirlenmenin 'zaten aşağıya gidiyor' mentalitesi ile hareket etmesidir. Özellikle kanalizasyon yoluyla kirlenen nehirlerde

bulunan bakteri ve virüsler, tifo gibi çok tehlikeli hastalıklara yol açabilir. Her yıl piyasaya sürülen onbinlerce kimyasal madde, ki önemli bir kısmı insan sağlığına zararlıdır, atık sular aracılığıyla nehirleri kirletir.

Türkiye Çevre Vakfı'nın 1995 yılında yayınladığı Türkiye'nin Çevre Sorunları adlı kitapta verilen sudaki erimiş oksijen değerleri Porsuk'un oldukça kirlenmiş olduğunu ortaya koyuyor. Su sağlığının en önemli ölçülerinden olan çözünmüş oksijen miktarı, membada litrede 6,2 miligramken aşağılarda 1,8'e kadar düşüyor. Kirleticilerin başında, Kütahya kentinin Porsuk'a akıtılan kanalizasyonu geliyor. Mezbaha, şeker, azot ve manyezit fabrikaları bu kirlenmenin diğer failleri. Kütahya'dan Eskişehir yakınlarındaki kendi ismiyle bilinen baraja kadarki yol boyunca Porsuk biraz olsun kendisini toparlıyor ve barajın içinde oksijen oranı oldukça yüksek boyutlara ulaşıyor. Fakat barajdan çıkan sular bu kez Eskişehir'in atıklarına hedef oluyor. Burada da sorun yine kanalizasyonun yanısıra, Sümerbank tekstil ve şeker fabrikaları, Eskişehir Organize Sanayi bölgesi ve Eskişehir lokomotif sanayiinin atık suları. Tabii bütün bunlara nehir boyunca dizilen çiftliklerden sızan gübre ve pestisitleri de eklemek gerekir.

Kanalizasyon yoluyla nehirlerimizi kirleten tek ülke biz değiliz tabii. Yalnız birçok ülkede birinci, ikinci ve üçüncü derece olmak üzere temizlik oranı her basamakta artan arıtma tesisleri, kirliliğin önemli bir kısmını önüyor.

Örneğin nüfusunun % 94'ü kanalizasyon şebekesine bağlı İngiltere'de atıkların % 80'i ikinci derece arıtma görüyor. Belki şaşıracaksınız ama bu konuda sicilleri oldukça kötü ülkeler, arıtma tesisleri temelinde % 6 oranla Belçika ve % 7 ile İtalya. Fransa % 40 ile ortalarında. (Bütün çabalarımıza rağmen ülkemizdeki kanalizasyonların yüzde kaçında arıtma tesisleri olduğu bilgisini elde edemedik. Sanırsanız bizler de İtalya'dan daha iyi bir durumda değiliz.)

Nehir kirlenmesinin en talihsiz yönü, kirlenmiş bir nehri temizlemenin, onu kirlenmemek için alacağınız önlemlerden çok daha pahalı olmasıdır. Ama çok kirli bir nehri tekrar sağlığına döndürmek de imkansız değil. Örneğin, 1887 yılına kadar İngiliz hükümeti Thames nehrinde sürüklenen ölü hayvanları sudan çıkarmaları için çok sayıda bekçi görevlendirmişti. Hayvan ölümleri bir yana, Charles Dickens 1865 yılında yazdığı "Our Mutual Friend" adlı kitabında bazı insanların geçimlerini nehirde insan cesedi çıkararak sağladıklarını yazar. Bugünse aynı nehirde balık bile tutuluyor.

Seramik fabrikasını geçtikten hemen sonra şirin bir kahvede çay molası verdik. Doğma büyüme Kütahyalı olan kahvenin sahibi "biz küçükken bu nehirde su gibi kayın balığı tutardık" dedi, "şimdiyse bir tane bile bulmak mümkün değil." Umarız Thames nehri gibi Porsuk da kendini bir gün kurtarır ve gelecek kuşaklar da tıpkı dedelerinin yaptığı gibi kayın balığı tutarlar. Eve döndükten sonra aklıma hep o minnacık kaynaktan fıskıran pırl pırl sular gelmişti... ve sonra zavallı Porsuk'un başına gelenleri düşündükçe de şu soru: "Acaba Fikirsiz adı yanlış yöreye mi verildi?"

